

Randi Kroken

Dersom moralsk ansvar omformes til teknisk ansvar

RANDI KROKEN
Høgskolelektor, Høgskolen i Telemark
randi.kroken@hit.no

.se.flis
.dk.no

For ansatte i helse – og sosialsektoren, som står i et ansikt til ansikt med brukerne, – er ansvar å imøtekomme konkrete og personlige hjelpebehov. For ledere og politikere dreier derimot ansvar seg om budsjettsstyring og oversikt over mer abstrakte forhold. Disse motsetninger i oppfatningen av ansvar tematiseres ikke i offentlig forvaltning, – men skjer på stilltiende og skjulte måter. Dette utfordrer helse- og sosialarbeidere: For hvordan kan de formidle det moralske ansvar i møtene med sårbare og utsatte mennesker?

I artikkelens første del presenteres data fra et antropologisk prosjekt som jeg deltok i. Dette var et delprosjekt i ”Makt- og demokratiutredningen”, og ble ledet av professor Halvard Vike (Vike m.fl. 2002). Jeg vil henvise til funn fra prosjektet som belyst hvordan ansvar ble håndtert på tvers av hierarkiske nivåer, særlig med utgangspunkt

i hvordan dilemmaer kom til uttrykk i helse- og sosialsektoren, både i kommunal og statlig (tidligere fylkeskommunal) virksomhet (ibid).

Jeg vil deretter på bakgrunn av våre funn diskutere hva som vurderes å splitte opp ansvarsutøvelsen dit hen at moralsk ansvar synes å omformes til et teknisk ansvar.

Avslutningsvis vil jeg se på utfordringene dette stiller helse- og sosialarbeidere overfor i offentlig forvaltning.

Data og metode

Undersøkelsen (Vike m.fl. 2002) er basert på deltakende observasjon, i formelle fora ved faglige, administrative og politiske møter. Vi var også deltakende observatører i mer uformelle sammenhenger i aktørenes arbeidshverdag. Videre ble det foretatt intervjuer, der deltakerne ble intervjuet om hvordan de opplevde arbeidsdeling og håndtering av dilemmaer. Ulike yrkesutøvere som sosialarbeidere, barnevernarbeidere, ergoterapeuter, radiografer, sjukepleiere, samt administrative ledere og politikere på ulike nivåer deltok. Jeg vil her avgrense til å presentere hvordan barnevernarbeidere, hjelpepleiere og sjukepleiere håndterte dilemmaer i 1. linjetjeneste innenfor offentlig forvaltning. Dette belyses videre gjennom hvordan disse dilemmaene beveger seg ned- og oppover i forvaltningen. Jeg begynner med en beskrivelse av grasrotarbeidene i deres møte med brukere ansikt til ansikt. Dernest framstilles hvordan dilemmaene håndteres i ulike erfaringsverdener når de beveger seg på tvers av hierarkiske nivåer, – fra grasrotarbeidere og deres ledere til de når politikerne. Ansvar og makt viste seg å være sentrale begreper. Jeg vil derfor kort redegjøre for dem.

Begrepene ansvar og makt

Å ta ansvar for noe, innebærer å gi et gjensvar på noe. I selve begrepet ligger også å ”bære ansvar for ”noe. På engelsk kommer ordet av respons; ”svar”, og responsibility; ansvar. Fra gammelt dansk framgår betydningen av selve ordet, ”tung” eller ”besværlig” (Falk og Torp 1990). Det ligger en forutsetning om å forplikte seg til å ”andsvara”; stå til rette for noe. Den etymologiske betydningen er å gi gjensvar, som en type ”modtale”. Mens ansvar betyr å ”påta seg noe”, har begrepet makt en nærmest motsatt betydning. Selve begrepet er her relativt generelt formulert, men viser noens evne til å øve innflytelse på andres muligheter til å forestille seg og gjennomføre valg (Lukes 1974, Vike m.fl. 2002). I dette ligger det en evne til å definere andres forestillinger, og til å gyldiggjøre distinksjoner og forskjeller (Østerud, Engelstad og Selle 2003). Maktutøvere har likevel ikke suveren kunnskap om hvilke interesser som fremmes eller kjennskap til de effektene dette har. Det dreier seg om komplekse prosesser, der aktørene selv definerer interesser uten å kjenne særlig godt til det mer omfattende univers av sammenhenger som de inngår i (Neumann 2001).

Grasrotarbeideres opplevelse av overveldende personlig ansvar

Helse- og sosialarbeiderne beskrev i undersøkelsen hvordan de opplevde kontinuerlig å stå overfor forventninger om at de personlig og umiddelbart skulle løse dilemmaene de møtte. Ansatte i 1. linjen er plassert ”ytterst” i randsonen av kommunen som organisasjon. Sykepleierne beskrev hvordan de strakk seg svært langt ved å ta på seg sjukehusets menneskelige ansikt utad. De var opptatt av å dekke grunnleggende behov, og passet på å forebygge situasjoner som de antok kunne få uheldige konsekvenser for pasientene. Vi observerte hvordan pleiepersonalet kompenserte for å forebygge negative konsekvenser av legers manglende tid og omsorg. Hjelpepleiere strakk seg også langt. En av dem, som arbeidet innen hjemmesykepleien, fortalte: ”Det er mange (...) vi kjøper klær til. Vi tar med lys til lysestakene hjemmefra. Jeg har også strikka sokker til folk som fryser på beina. (...) Det er jo et kvinneyrke, – vi er på en måte husmor (...)”

Flere sjukepleiere opplevde en forventning om å ”sette pasienten i sentrum”, samtidig med at det ble påpekt hvor uheldig det var hvis sjukepleierne viste at de var stressa (Vike m.fl. 2002:127¹). Når de effektivt utførte jobben ble de anmodet om å skjule travelheten. Motsetninger og dilemmaer ble skjult og omgjort til et spørsmål om å styrke den enkeltes samvittighet. Motstridende oppgaver skulle utøves samtidig, både gjennom avgrensethet og åpenhet.

Barnevernarbeidere uttrykte noe av den samme motsigelsen som sjukepleierne. På den ene sida en forventning om åpenhet overfor det enkelte barn, og samtidig en forventning om ikke å avvise, men å ha lav terskel for å kunne gi hjelp til dem som hadde behov for det. Fra politisk hold er det definert store ambisjoner på vegne av barnevernet. I Ot.prp. nr. 44 uttrykkes det som en hovedutfordring ”å se med barnas øyne”(1991-1992:14). Det understrekes viktigheten av å ha løpende ”kontakt og dialog med barna” (ibid). Dette blir på mange måter stående i kontrast til de kapasitetsproblemene som barnevernarbeiderne ga uttrykk for, slik denne barnevernkonsulenten gjorde: ”Det å få ungdommer videre til BUP og PUT er kul umulig (...) Det er vanskelig å få dem ut av huset. De ramler inn her. Både til avtaler og ikke til avtaler” (Vike m.fl. 2002: 200). Den samme barnevernkonsulenten sa videre (ibid):

Nå er det bare jeg her, og jeg kan ikke putte det i en skuff. (...) Lederen sier, ”Du skal ikke gjøre det, men det må gjøres”. Og når det er bare meg, hvem skal ta det, da? Og hva skal hun si? Slik blir hun (lederen) svar skyldig.

Situasjonen er preget av ambivalens. Barnevernkonsulenten får beskjed om at hun kan avgrense seg, men når hun ikke ser andre som kan ta ansvaret, opplever hun at dette forblir hennes. Dette bekreftes ved at hennes leder ”blir svar skyldig”. Tross likheten mellom sjukepleiere og hjelpepleiere på den ene sida og barnevernarbeidere på den

andre sida, så var de førstnevnte mer forankret i en omsorgsrolle, mens de ansatte i barnevernet var mer forankret i en saksbehandler- og beslutningsorientert yrkesrolle. Dette ble uttrykt gjennom barnevernkonsulentens utsagn, der vedkommende viste til hvordan barnevernet satte tydelige grenser for hva de *ikke* skulle engasjere seg i (Vike m.fl. 2002:202):

Vi er blitt mer tilbakeholdende i forhold til bestillingsbarnevernet. Når vi velger ut saker, betyr det at det er de enkle sakene vi ikke går inn i. Vår prioritering ligger i at vi konsentrerer oss om det barnevernfaglige, de kompliserte sakene.

Dette avspeilte barnevernlederens aktive strategier i egen organisasjon med å utvikle kriterier for hvilke barn barnevernet *skulle* ta ansvaret for. Slik innførte barnevernet operasjonaliseringer gjennom forsøk på entydiggjøring og forvaltningsmessige forenklinger. Dette bidro til å gjøre en uoversiktlig arbeidssituasjon noe mer håndterlig. En av barnevernkonsulentene sa noe om hvor en grense for barnevernets arbeid burde gå (Vike m.fl. 2002:201):

Det vil alltid være noen tilfeller der barnevern og lov om barn og foreldre går over i hverandre. Men hvis vi skulle bruke tid til å gå inn i de sakene, så ville vi ikke fått tid til annet, og så ville det gå ut over det ekte barnevernet.

Beskrivelsene fra ansatte i barnevernet og omsorgstjenestene viste likevel at likhetene var større enn forskjellene, og at de ga uttrykk for å arbeide i en avgrenset verden med opplevelse av stort ansvar.

En barnevernkonsulent fortalte (Vike m.fl. 2002:200):

Det har skjedd en endring med meg. Jeg var borte fra jobben i 2 dager, og det gjorde ikke det spøtt. Det er første gang jeg ikke har brydd meg. (...) Men så tenker jeg, hvis ikke jeg gjør det, så går det utover andre. På en måte er det godt. Men det er en likegyldighet som jeg ikke likte helt. Egentlig så trives jeg godt. Jeg har syntet det er spennende og utfordrende. (Får tårer i øynene)... Jeg gruer meg ..., her sliter vi oss ut for å få til gode arbeidsforhold. Men hvorfor skal jeg slite så hardt i en kommune som setter så lite pris på det jeg gjør?

Utsagnet viser stor grad av opplevd ensomhet i det å bære et personlig ansvar for organisasjonens kapasitetsproblemer. Som et bakteppe til å forstå dette, vil jeg i det videre fremstille hvordan dilemmaene og ansvaret forsøkes løst på administrativt – og politisk ledelsesplan.

Styringsproblemer i ulike erfaringsverdener

Erfaringene fra vår undersøkelse viste variasjoner i mellomlederens forsøk og strategier for å avlaste og beskytte sine underordnede (Vike m.fl. 2002). Barnevernlederen, gjennom sin ledelse, var, i større grad enn omsorgslederne, orientert mot utadrettet virksomhet overfor lokale og nasjonale media.

Barnevernlederen eksponerte, som nevnt, grunnleggende prinsipielle spørsmål, ved å stille spørsmål om hvor grensa skulle gå for hva barnevernet skal engasjere seg i; hvilke barn burde prioriteres m.v. Dette bidro til en offentlig tematisering av hvor grensene burde gå for nettopp det barnevernet skal engasjere seg i. Samtidig representerte også slike avgrensingsmanøvre ovenfra en avlastning i de ansattes arbeidssituasjon. Barnevernlederen signaliserte at hun var klar over ansvarsoversvømmelsen som de ansatte var utsatte for. En av barnevernkonsulentene fortalte at hun var borte fra jobben en dag, og barnevernleder spurte om hun var syk, og barnevernkonsulenten svarte, ”Nei, jeg var kvalm av jobben”, hvorpå lederen sa: ”Det var det jeg tenkte”. Barnevernkonsulenten ga uttrykk for at det betydde mye at lederen ”grep inn”. Hun sa: ”Det var veldig viktig for meg. Det spørs om jeg ikke var blitt sykemeldt ellers (...) Hun (lederen) sa det direkte til meg, ”Jeg vil ikke at du skal bli syk”.

Andre mellomlederes strategier viste seg ikke å føre fram. En sjukepleier uttrykte det slik (Vike m.fl. 2002:188):

Jeg har tatt det opp med ledelsen. Men ting blir fremstilt som om de var normale. Han bagatelliserer og sier at: Her på avdelingen er dere så flinke, beboerne har det så bra her. Kanskje dere må se gjennom fingrene på en del ting.

Vi observerte, på møter eller i andre kollektive sammenhenger, hvordan det ble tatt negativt opp, når kvinnene på grasrotnivå, forsøkte å meddele det overveldende ansvaret de opplevde i arbeidshverdagen. Flere fikk kritikk fra ledelsen når de tok opp slike motsetninger og dilemmaer. De ble anmodet om å se gjennom fingrene med en del ting. Ledelsen ga uttrykk for at de brukte for mye tid. Kvinnene ble oppfattet som ”sytete” og ”illojale”. Deres virksomhet kolliderte med det kommunal toppledelse oppfattet som effektivt og målrasjonelt. Det så ut til å være et mønster at kvinnene i 1. linjen etter forsøksvise konfrontasjoner trakk seg tilbake og avgrenset seg fra organisasjonen.

I politikernes håndtering av de saker som ble forelagt dem, var det et gap mellom ambisjoner og reelle begrensinger. En dobbelthet kom til syne, som særlig gjorde seg gjeldende i mellomsjiktet blant helse- og sosialpolitikere. Det ble satt krav til kompetanse om å beherske budsjettkunnskap. Kravet var tuftet på en antagelse om at økonomiske midler var grunnlaget for realisering av velferd i praksis. Men i kampen for å få sosialbudsjettet til å strekke til, definerte noen politikere det som et spørsmål om å ta absolutt ansvar og ikke å tolerere mer lidelser. De ga uttrykk for en sterk lojalitet overfor brukere og svake grupper, noe som resulterte i en opplevelse av ”forferdelige rolledilemmaer”. Andre politikere forholdt seg mer tvetydig til dilemmaene. De formulerte seg mer abstrakt i forhold til lojalitet, og mer løsrevet fra konkrete settinger og mennesker.

Dess høyere oppe i det politiske system en befant seg, dess mer entydig ble problemstillingene formidlet, for eksempel gjennom å henvise til behov for budsjettbalanse,

framfor å omtale svake gruppers konkrete behov. Det ble lettere å avgrense seg når det forelå en avstand til dem som ble direkte berørt. Helse – og sosialpolitikernes opprør mot elitepolitikere i alle partier illustrerte dette. Mens de samme politikerne, fra f.eks. helse- og sosialutvalget, i en annen institusjonell kontekst, f.eks. i formannskapet, spilte sjøl rollen som elitepolitikere. Der anvendte de abstrakte henvisninger, og appellerte til aktører på lavere, hierarkiske nivåer om å utvise økonomisk ansvarlighet. Slik gjorde de seg til talspersoner for å forsvare verdier innenfor et teknisk-administrativt regime, og det ble trukket horisontale og ikke vertikale skiller innen den politiske verden. Et skille som også gjorde seg gjeldende i selve forvaltningen, mellom grasrotsjikt og et administrativt toppsjikt, mellom grasrot- og elitepolitikere. Vertikale, partipolitiske skillelinjer ble underordnet.

Når aktørene innenfor de ledende hierarkiske nivåene ikke satte tydelige grenser for virksomheten, observerte vi at dette bidro til at problemene og dilemmaene ble transportert nedover. Dette resulterte i at desto nærmere en kom grasrotnivået, desto større var ansvarsoversvømmelsen. Ansatte på grasrotnivå strakk sine personlige grenser for å bøte på organisasjonens kapasitetsproblemer.

Ansvar som usynlige forutsetninger for makt

Vår undersøkelse (Vike m.fl. 2002) viste hvordan konkret ansvarsutøvelse i helse- og sosialsektoren ble omformet til å dreie seg om ”styringsproblemer” på høyere politiske nivåer. Transporten av dilemmaer kan forstås i lys av en allmenn forestilling i Norge, og som ligger dypt forankret i befolkningen, om at staten skal oppfylle en ambisjon om velferd for alle (Vike 1996, Vike m.fl. 2002, Vike 2004). Dette så ut til å danne bakgrunnen for at ansatte i helse- og sosialsektoren strakk seg langt. Kjønn spilte også en vesentlig rolle. Menn innehadde systematisk posisjoner innenfor høyere administrativt – og økonomisk orienterte sjikt i organisasjonen, mens kvinnene dominerte på lavere hierarkiske nivåer.

Grovt sagt kan en si at mennene definerte makta, mens kvinnene bar ansvaret. Dette samsvarer med en tradisjonell arbeidsdeling, som foreskriver kvinner å innta en underkastende kroppsholdning, komplementært til en rådende forventning om at mennene skal ta mer plass, særlig i det offentlige rom, og der begge parter spiller sammen om å oppfylle et krav til asymmetri (Bordieu 2000). Yrkesutøvernes gjensvar på brukeres behov samstemte med en omsorgs- og ansvarsidentitet. De framstilte egen virksomhet som noe naturlig. Dette bidro til å øke deres innsats og intensivere prosessene i organisasjonen. De ansatte på grasrotnivå sørget for effektivisering, ved å strekke seg langt (Vike m.fl. 2002). Slik ble omsorg og moralsk ansvar omgjort til effektiv tjenesteyting. Dette er også framtreddende kjennetegn ved arbeidsdelingen i kommunal pleie- og omsorgssektor (Rasmussen 2000).

Selv om kvinner i dag, i større grad enn tidligere, opptrer i det offentlige rom, – er

det hovedsaklig de som påtar seg et moralsk ansvar; ansvar som tidligere i stor grad ble realisert i private hjem (Vike m.fl. 2002, Sørhaug 2002). Sørhaug (ibid:157) peker på hvordan: ”Det vestlige kjønnsarrangement oppviser en pussig blanding av ekstrem historisk stabilitet og rask endring”.

Makt i velferdsstaten er forbundet med evne til å desentralisere dilemmaer. Dette er forbundet med avstand. Dess større avstand, dess lettere er det å avgrense seg fra de parter som må bære konsekvensene av makta. Dette står i kontrast til at ansatte i helse- og sosialsektoren, som står i et ansikt til ansikt forhold, oversvømmes av ansvar (Vike m.fl. 2002). De ulike aktørers bidrag til denne omformingen kan forstås i lys av Bourdieus (2000) beskrivelse av hvordan kvinner binder sammen ”to verdener”, ved kontinuerlig å befinne seg i en ”double bind” – tilstand. Dette virker grensenedbrytende i den forstand at det visker ut skillet mellom det faglige og personlige. Når de ansatte opptrer på måter som bryter med de dominerendes syn, tildeles de negative egenskaper (ibid). Praktisk ansvarsutøvelse kolliderer med et målrasjonelt begrepsapparat som preger en økonomisk administrativ virkelighetsoppfatning. I lys av dette virker kvinners ansvar grenseforstyrrende på organisasjonen, f.eks. ved at de mistenkes for å bruke for mye tid til omsorg (Vike m.fl. 2002). Definisjoner som faller innenfor organisasjonens egne begreper, framstår som ”rene”, til forskjell fra de som defineres som ”a matter out of place” (Douglas 1966, 1986).

Observasjonene i vår undersøkelse (Vike m.fl. 2002) illustrerer Bourdieus beskrivelser av hvordan samhandlingen mellom aktører i ulike erfaringsverdener ofte skjer implisitt og uuttalt, gjennom at de dominerte selv bidrar til egen underlegenhet, og dermed bidrar til opprettholdelse av dominansforholdet.

Ansvar ble forstått og håndtert ulikt, avhengig av aktørenes ulike kontekstuelle posisjon. På høyere hierarkiske nivåer dreide ansvar seg om budsjettstyring og oversikt over abstrakte størrelser. Politikerrollen synes å ha dreid seg fra å være politisk representant, til å dreie seg mer mot en funksjonærrolle (Vike 2004). Ansvar omgjøres til et spørsmål om styring og makt. Det er som om de moralske dilemmaene har fordampet på veien oppover i systemet.

Hvordan kan dette forstås i lys av arbeids- og ansvarsdeling i offentlig forvaltning?

Moralsk ansvar omformes til teknisk ansvar

Jeg vil trekke paralleller til Baumans distinksjon mellom moralsk- og teknisk ansvar (1997). Han peker på tendensen i vestlige byråkratier til å omforme og redusere moralsk ansvar til et teknisk ansvar. Bauman peker på at det moralske ansvar fragmenteres og deles opp i organisasjonen. Tekniske handlinger som før inngikk som et middel for å oppnå et moralsk ansvar, har blitt et mål i seg sjøl. Slik erstattes et helhetlig og overordnet moralsk ansvar med et teknisk (fragmentert) ansvar. Når det moralske ansvar tapes av syne, skilles det tekniske ansvaret fra det moralske. En slik entydiggjøring i forvaltningen er et forsøk på å redusere ambivalens og tvetydighet, rettet mot effek-

tivisering som gir konsekvenser som depersonalisering og frakobling av umiddelbart engasjement med berørte parter (Bauman (1991, 1997).

Når pragmatiske/tekniske – og økonomiske spørsmål, som f.eks. krav til å oppnå budsjettbalanse, blir redusert til mål i seg sjøl og ikke som et middel til opprettholdelse av velferd, – innebærer det en risiko for at forbindelsen mellom den moralske forpliktelsen overfor de svakeste i samfunnet, og de som styrer velferdsstaten, kan forsvinne. En av velferdsideologiens viktigste bærebjelker kan dermed gå tapt (Tranøy 1993). Dette målet er ikke nødvendigvis tilsiktet, men også konsekvenser av begrenset oversikt over egne ambisjoner og handlinger (Vike m.fl. 2002, Vike 2004).

Den måten som ansvars- og arbeidsdelingen foregår på i offentlig forvaltning, ser ut til å splitte og sperre folk inne i ulike erfaringsverdener, som hver for seg ser ut til å representere ulike rasjonaliteter. Jeg vil forsøke å vise hvordan denne splittelsen ser ut til å skje på hver side av det som Levinas benevner som ”ansvarets grense” (Vetlesen 1996:42). Innenfor ansvarets grenser har jeg et absolutt og konkret ansvar for den andre. Den andres ansikt kan aldri bli abstrakt, sier Levinas. Det er først ved overgangen fra to personer og til en tredjepersons inntreden, at denne grensa forseres fra ”ansvar og over til rettferdighet” (ibid.). Gjennom den tredjes inntreden, betraktes dyaden mellom jeget og den andre utenfra, og denne betraktningen opphever asymmetrien som ligger i jegets ansvar for den andre. Saken om den multihandicappede 17-årige Linda kan illustrere forskjellen mellom det konkrete ansvar på den ene sida, og abstrakt og økonomisk rettferdighetstenkning på den andre sida.

Linda hadde bodd i fosterhjem siden hun var fem år gammel. Barnevernet i en bydel i Oslo fattet vedtak om at fosterhjemsavtalen skulle sies opp når hun fylte 18 år, og ikke forlenges med barnevernets ettervern til fylte 23 år (Dagbladet 21.12.03). I saken ble det henvist til at Linda som funksjonshemmet hadde rettigheter etter andre lovhjemler enn barnevernloven.

Etter mye medieomtale omgjorde kommunen beslutningen, og innvilget ettervern og fortsatt opphold i fosterhjemmet. Bydelsdirektøren forklarte at kommunens endring av opprinnelig vedtak var på grunn av at barnevernets opprinnelige arbeid var for dårlig forberedt, siden samarbeidet mellom barnevern, fosterhjem og bostedskommunen ”ikke har startet tidsnok eller vært godt nok”. Hun understreket videre at de aldri fattet vedtak i enkeltsaker. Dette var barnevernets eget ansvar (Dagbladet 7.1.04). Barnevernkonsulentene skrev innlegget: ”Å rette barnevern for smed”. Beslutningen om å avslå ettervern for Linda, var, i følge mange impliserte i barnevernet, at de opplevde å ha fått ”muntlig diktat” fra bydelsdirektøren om å avslutte alle barnevernssaker som gjaldt barn over 18 år av økonomiske grunner (Dagbladet 11.1.2004). Lindas (foster)søster, som er psykolog, bekreftet barnevernskonsulentens uttalelser, og hevdet at samtlige, fra saksbehandlere til barnevernsjef, var dypt uenige i det vedtak som ble fattet. Hun opplyste i tillegg at barnevernets forberedelse av ettervernet startet fire år før Linda fylte 18 år (Dagbladet 13.1.04).

Bakgrunnen for offentliggjøringen av saken var at barnevernkonsulenten, som verneombud, tok opp saken som en direkte reaksjon på presset ovenfra. ”Diktatet” var muntlig, og ikke skriftlig (formelt) (Dagbladet 11.1.04). Barnevernet syntes bøye av for definisjoner foretatt ovenfra. Slik ble moralske dilemmaer transportert og delegert på tvers av hierarkiske nivåer, på en stilltiende og skjult måte.

Det var først gjennom offentliggjøring av Linda-saken at det ble reist spørsmål på kollektivt nivå om rettferdigheten i å avslå ettervernstiltak for barnevernbarn over 18 år. Saken ga grunn til å spørre om ikke det ligger pragmatiske og økonomiske grunner for kommunens opprinnelige avslag, og ikke faglige og moralske grunner.

Det skjedde en horisontal splittelse, der praktikerens ansvarsrasjonalitet støtte an mot en økonomisk og strategisk forankret rasjonalitet. Praktikerne fokuserte på ansvaret for *ett* bestemt barn, mens aktørene på ledende, administrativt nivå henviste til abstrakte og generelle begrunnelser. Dette representerte ulike rasjonaliteter, som gjorde seg gjeldende i ulike erfaringsverdener (se Levinas 1998, Vetlesen 1996).

Muligheter for offentlig verdsetting av moralsk ansvar

Linda-sakens inntreden i offentligheten bidro til en overskridelse: Til en offentlig diskurs om barnevernets moralske ansvar overfor utsatte barn og unge. Offentliggjøringen representerer en tydeliggjøring av allmenne dilemmaer og spørsmål. Paradoksalt nok ble det skapt en allmenn debatt gjennom å gi fenomenet ett bestemt ansikt. Dersom saken ikke hadde blitt offentliggjort, hadde da kommunen tatt ansvar for at Linda skulle fortsette å få bo i fosterhjemmet? Og hadde saken kommet til offentligheten uten verneombudets /barnevernkonsulentens initiativ? Om ikke saken hadde fått et offentlig ansikt, – hadde beslutningen blitt endret?

Det interessante er hvordan offentliggjøringen endrer fokus og oppmerksomhet i saken. Dette kan vise betydningen av å artikulere det partikulære inn i en offentlighet for å kaste lys over kollektive spørsmål. Øjvind Larsen (1999:65-66) går enda lenger i artikkelen ”Det moralske paradoks i forvaltningen”. Han viser betydningen av å skape en offentlighet innen forvaltningen sjøl, ikke bare gjennom offentlighet i det sivile samfunn:

Det kræver offentlighed i forvaltningen. Offentlighed i forvaltningen betyder som regel at borgerne kan få insigt i forvaltningen. Det er også nødvendigt i et demokratisk samfund, men det er ikke tilstrekkeligt. Det er også nødvendigt, at det skabes offentlighed indenfor forvaltningen på en sådan måde, at forvalterne kan ytre seg ”frit”. Begge betydninger af offentlighed i forvaltningen skal her tages i betragtning.

Erfaringene fra barnevernet i vår undersøkelse viste også hvordan denne barnevernlederens aktive og strategiske ledelse overfor både kommunal toppledelse og offentlighet, bidro til å oversette barnevernets praktiske virkelighet ved å reise prinsippelle spørsmål i en offentlig sammenheng.

I boka ”Conscience and Courage” beskriver Elsa Fogelmann (1994) hvordan personer under 2. verdenskrig gradvis oppøvde egen evne, i et sosialt rom, til å redde andres liv. Fogelman, som var samarbeidspartner i Milgrams lydighetsforskning (1974), nyanserer relativt ensidige funn som viser stor grad av lydighet. Fogelman viser at mot til å ta ansvar, utvikles gjennom å trenes opp over lengre tid. Her kan det trekkes linjer til Baumans forutsetninger om at (1997: 141) all moralsk atferd må bygge på ”den andres nærhet i et symmetrisk og gjensidig avhengighetsforhold mellom ansvar og nærhet. Dette er bygget på Levinas understrekning av det eksistensielle kravet, om at ansvar for all moralsk handling og moralteori må ligge i et grunnleggende krav som ikke kan reduseres til erkjennelse. Levinas (1998) legger til grunn at all form for sammenlikning og fordeling må være basert på et konkret ansvar, uten tap av medmenneskelighet.

Det kan innvendes mot eksemplene ovenfor at de i for ensidig grad tar utgangspunkt i totalitære regimer. Larsen (1999) mener det er behov for å distingvere mellom forvaltningsinstitusjoner i demokratiske versus i totalitære regimer. Jeg mener imidlertid at Baumans byråkratikkritikk setter lys på sentrale sider ved forvaltningen, selv innenfor demokratiske regimer, – særlig tatt i betraktning at offentlig forvaltning i økende grad synes å være influert av en teknisk-økonomisk rasjonalitet som setter demokratiet i forvaltningen under press (Eriksen 1993, 2001, Vike 2004). Dette aktualiserer Rawls (1993) påminnelser om begrensningene i muligheten for å bli enig, i synet på hva som er godt og rett, når ulike livsoppfatninger møtes. Han peker på at det er vanskelig å komme fram til felles enighet i vurderinger og skjønn, som følge av ulik forming gjennom ulike livsløp. Konsensus oppnås bare delvis, i form av ”overlappende konsensus”. Alle begreper, ikke bare de moralske og politiske, lider under en begreps svakhet. Herunder ligger ”the Burdens of Judgment”, sier Rawls (ibid).

Helse- og sosialarbeideres utfordringer

Dersom velferdsstatens moralske ansvar skal realiseres, er det avhengig av at blant andre helse- og sosialarbeidere påtar seg en ”byrde”, og et ansvar, – i å oversette og synliggjøre konkrete erfaringer fra møter med utsatte personer og grupper.

Selv om en skal være forsiktig med å trekke entydige paralleller til erfaringer fra totalitære regimer, er det avgjørende å være klar over at grunnlaget for utøvelse av ondskap i høy grad var betinget av et fravær av offentlig bevissthet og debatt omkring utvikling av normer som muliggjorde overgrep (Bauman 1997, Haffner 2002). Et slikt fravær var betinget av å opprettholde verdier som aktivt hindret innlevelse og medlidenhet med de mennesker som det ble gjort urett mot (Müller 2002, Fest 2004). Men nærhet til et fenomen er i seg sjøl ikke garanti for økt gjensidig forståelse. Det avgjørende er å realisere evnen til empati, sier Arne Johan Vetlesen (1997), og viser til at empati er en moralsk evne. I lys av en slik erkjennelse står helse – og sosialarbeidere i en unik og utfordrende posisjon.

Endnote

- ¹ Eksemplet er hentet fra, og ytterligere beskrevet i, Haukelien (2000)

Referanser

- Bauman, Zygmunt (1991) *Modernity and Ambivalence*, London, Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (1997) *Moderniteten og Holocaust*, Oslo, Vidar-forlaget A/S.
- Bourdieu, Pierre (2000) *Den maskuline dominans*, Pax Forlag, Oslo.
- Christensen, Karen (2003) De stille stemmer, i: Inger Lise Isaksen Widding (red.) *Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*, Oslo, Gyldendal akademisk.
- Dagbladet, 21.12.03.
- Dagbladet, 7.4.04.
- Dagbladet, 11.1.04.
- Dagbladet, 13.1.04.
- Douglas, Mary (1966) *Purity and Danger*, London, Barrie & Rockliff.
- Douglas, Mary (1986) *How Institutions Think*, London, Rotledge and Kegan Paul.
- Eriksen, Erik Oddvar (1993) *Den offentlige dimensjon*, Tromsø/Bergen, Tano.
- Falk, Hjalmar og Alf Torp (1990) *Etymologisk ordbok*, Oslo, Ringstrøms antikvariat.
- Fest, Joachim (2004) *I Hitlers bunker: Det tredje rikets siste dager*, Oslo, Damm.
- Fogelman, Eva (1994) *Conscience and Courage. Rescuers of Jews during the Holocaust*, New York, Anchors Books.
- Haffner, Sebastian (2002) *En tyskers historie. Erindringer 1914–1933*, Otta, Damm & Sønn.
- Haukelien, Heidi (2000) *Kall og byråkrati, omsorgsideologier og omsorgspraksiser blant sykepleiere*, Universitetet i Oslo.
- Junge, Traudl (unter Mitarbeit von Melissa Müller) (2002) *Bis zur letzten Stunde, Hitlers Sekretärin erzählt ihr Leben*, München, Claassen.
- Larsen, Øyvind (1999) Det moralske paradoks i forvaltningen, *Sosiologi i dag*, nr. 1, 51–73.
- Levinas, Emmanuel, *Underveis mot den Annen* (i norsk formidling av Asbjørn Aarnes) (1998) Oslo, Vidar-forlaget A/S.
- Lukes, Steven (1974) *Power, a radical view*, Basingstoke, Macmillan, *Studies in sociology*.
- Milgram, Stanley (1974) *Obedience to authority, an experimental view*, London, Tavistock.
- Neumann, Iver (2001) *Mening, materialitet, makt, en innføring i diskursanalyse*, Bergen, Fagbokforlaget.
- Rasmussen, Bente (2000) *Hjemmesykepleien som grådig organisasjon. Makt og ansvar i desentraliserte organisasjoner*, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr 1, 38–57.
- Rawls, John (1993) *Political liberalism*, New York, Columbia University Press.
- Sørhaug, Christian (2002) *Fetisjerte relasjoner – Arbeid, autoritet og kjønn*, i: Anne Lise Ellingsæter og Jorunn Solheim (red.) *Den Usynlige hånd, kjønnsrett og moderne arbeidsliv*, Oslo, Gyldendal akademisk.
- Tranøy, Knut Erik (1993) *Etikk som bevaringsverdige tradisjon*, *Tidsskrift for norsk legeforening*, nr. 22, 2846–9.
- Vetlesen, Arne Johan (1996) *Emmanuel Levinas*, i: Vetlesen, Arne Johan (red.) *Nærhetsetikk*, Oslo, Ad Notam Gyldendal.
- Vetlesen, Arne Johan (1997) *Ondskap i Bosnia*, i: *Norsk Filosofisk Tidsskrift*, nr 1-2, årgang 32, 71–107.
- Vike, Halvard (1996) *Conquering the unreal, politics and bureaucracy in a Norwegian town*, Oslo, Department and Museum of Anthropology, University of Oslo.
- Vike, Halvard m. fl. (Bakken, Runar, Arne Brinchmann, Heidi Haukelien, og Randi Kroken) (2002) *Maktens samvittighet*, Gjøvik, Gyldendal akademisk.
- Vike, Halvard (2004) *Velferd uten grenser*, Gjøvik, Akribe.
- Østerud, Øivind, Fredrik Engelstad og Per Selle (2003) *Makten og demokratiet. Sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*, Oslo, Gyldendal Akademisk.

Summaries